

# Non multa, sed multum?

(Úvaha k problému učiva)

František Malíř

Úvodem bych chtěl požádat vážené čtenáře o prominutí, že pro vážnou a neléčitelnou oční chorobu nemohu již po léta sledovat ani citovat naši ani zahraniční pedagogickou literaturu. Vycházím proto, bohužel, jen ze svých dosavadních znalostí a zkušeností, z diskusí se svými kolegy a hlavně pak z vlastního uvažování.

## Komentář k několika pedagogickým pojmům

Dříve se v pedagogických publikacích a materiálech vyskytoval pojem „vzdělávání“ zpravidla vždy spolu s pojmem „výchova“. Dnes se výchova kamsi vytratila a zůstalo většinou jen vzdělávání (rozvoj vzdělávání, rámcový vzdělávací program apod.).

Dovolte mi v této souvislosti vyslovit dvě hypotézy, které jsou asi nevědecké, neboť se opírají pouze o mé dlouhodobé pozorování chování lidí různého věku.

*První hypotéza* zní: Každý člověk má vlastnosti dvojího druhu: povahové, které vyplývají z typů vyšší nervové činnosti, jsou dědičné, a tedy asi těžko ovlivnitelné, a charakterové, které se dají kladně i záporně ovlivňovat a vytvářet.

*Druhá hypotéza* zní: Vznik a vývoj charakterových vlastností jsou nejvíce ovlivňovány v dětství a mládí. Proto rozhodující význam mají rodiče, učitelé, bohužel i party a média. V dospělém a seniorském věku je už většinou pozdě na nějaké výchovné působení.

Inspirován olympiádou a evropským fotbalovým mistrovstvím, jednak prací dělníků ve výrobě, dopravě, na stavbách, boji v Iráku, činností umělců, vědců, chirurgů a zdravotních sester dospěl jsem k následujícímu závěru: Ke dvojici vzdělávání a výchova je nezbytné připojit třetí komponentu, totiž „výcvik“ (tělesné činnosti). A to proto, že ho nelze zařadit ani do vzdělávání, ani do výchovy. Jde o činnost specifickou a velmi rozšířenou, týkající se v různé míře všech lidí. Vznikne tak triáda „vzdělávání, výcvik a výchova“.

Triáda komponent je komplexní činností učícího, řídicího subjektu („učitele“ v širokém slova smyslu – matky, školního učitele, trenéra, režiséra, dirigenta aj.). Učební činnost reagující adekvátně na každou komponentu činnosti řídicího subjektu je komplexní činností učícího se, ovlivňovaného, cílevědomě řízeného subjektu („žáka“ v širokém slova smyslu, např. dítěte, školního žáka, hráče, herců, hráčů orchestru).

Obě triády (učitelská a žákovská) tvoří nerozlučnou jednotu, kterou nazývám „edukací“. „Reedukace“ je jednak náprava předchozí chybné, nedostatečné, neúspěšné edukace, jednak resocializace a rekvalifikace. „Sebeedukace“ je pak triádou komponent učební činnosti samostatně se učícího subjektu vedeného například textovou, zvukovou, audiovizuální pomůckou, ve zvláštních případech rovněž pomůckami pro výcvik čichu, chuti a hmatu.

„Edukt“ je výsledek edukace, reedukace a sebeedukace. Je transformací společenských entit v entity individuální: poznatků ve vědomosti (v to, co učící se subjekt skutečně ví, zná), činností v dovednosti a návyky (v to, co tento subjekt skutečně dovede, umí) a psaných i nepsaných norem chování v charakterové vlastnosti (v to, jakým tento subjekt skutečně je).

Pedagogika je společenská věda o celoživotní, vědomé i bezděčné edukaci, reedukaci, sebeedukaci, o tvorbě a realizaci jejich projektů a o uplatnění jejich eduktů v životní praxi.

Didaktika je pedagogická vědní disciplína o školní edukci, reedukaci a sebeedukaci na všech stupních a ve všech typech škol a kursů, o tvorbě a realizaci jejich projektů a o uplatnitelnosti jejich celkového eduktu v praxi.

Oborová didaktika je pedagogický vědní obor (na učilištích praktická nauka) o edukaci, reedukaci a sebeedukaci se zaměřením na konkrétní vyučovací předměty, o tvorbě a realizaci jejich projektů a o uplatnitelnosti jejich eduktů v další studijní a životní praxi.

S ohledem na to, že problematikou učiva se zabývám ve všech dalších oddílech, omezím se zde na formulování jedné stručné a čisté pracovní definice. Zní takto: Učivo je to, čemu se jedinec prostřednictvím edukace, reedukace a sebeedukace v předškolním věku musí, ve školním věku má, v pracovním věku potřebuje a po celý svůj život chce a může naučit.

### **Školní učivo a jeho členění**

Školní učivo je nejdůležitějším konkrétním druhem reálného učiva, které si žáci (studenti) příslušných stupňů a typů škol musí v uspokojivé míře osvojit, aby mohli postoupit z jednoho stupně školy na vyšší stupeň, z nižšího ročníku do vyššího.

Školní učivo je značnou nebo menší měrou redukcí poznatků a činností oborů, zkoumajících realitu světa a zařazených ve formě vyučovacích předmětů do příslušných učebních plánů a osnov (rámcových vzdělávacích programů), učebnic, skript a dalších pomůcek.

Po této všeobecnější charakteristice bych školní učivo definoval takto: *Školní učivo je cílevědomě vybraný a didakticky propracovaný systém tří subsystémů: subsystému poznatků, subsystému činností a subsystému norem chování. Je určeno k tomu, aby bylo prostřednictvím školní ERS osvojeno*

*příslušnými jedinci a aby jeho osvojení bylo dobrou přípravou pro jejich budoucí práci a volný čas, pro jejich život rodinný a společenský.*

### *Komentář k definici*

Tato definice sice nespĺňuje zásadu „Definitio ne sit abundans“ (Definice nebudiž redundantní), zato odpovídá na pět otázek didaktického rázu:

- čemu se učit;
- kde se učit;
- kdy se učit;
- jak se učit;
- proč se učit.

Vyjdeme-li z triády „vzdělávání, výcvik a výchova“ jakožto komplexní činnosti učícího, řídicího subjektu (učitele) a z triády jí odpovídající komplexní učební činnosti učícího se, řízeného subjektu (žáka), pak poznatky a duševní činnosti jsou prvky vzdělávání, tělesné činnosti jsou prvky výcviku a normy chování (pravidla morálky etického kodexu) jsou prvky výchovy. Může se zdát, že poznatky, činnosti a normy chování jsou natolik disparátní povahy, že stěží mohou tvořit nějaký systém. Já jsem opačného názoru. Podle mne všechny tři subsystémy prvků vzájemně souvisejí a vzájemně se podmiňují: Při osvojování nových poznatků je nutno uplatnit některé činnosti (zapamatování, myšlení) a vlastnosti (pozornost, zájem, ukázněnost), při osvojování nové tělesné (pracovní, sportovní) činnosti je třeba se opírat o některé poznatky a vlastnosti (obratnost, opatrnost), při osvojování norem správného chování je nezbytné něco o tom vědět (poznatky) a něco konat (činnosti) apod.

Při stanovení a realizaci obsahu a rozsahu nového učiva by učitel měl vždy dbát zásady „míry“ – v tom také spočívá jeho pedagogické mistrovství.

### **Základní učivo**

*Základní učivo je – zhruba řečeno – cílevědomě, v souladu se společenskými a individuálními potřebami, zájmy a možnostmi vybraný a didakticky zpracovaný systém důležitých a úrovní žáků přiměřených poznatků, činností a specifických norem chování, vztahujících se k tomukterému vyučovacému předmětu. Je určeno k tomu, aby si je prostřednictvím edukace, reedukace a sebeedukace osvojili – byť v různém rozsahu a kvalitě – všichni učící se jedinci.*

O základním učivu (nyní přejmenovaném) toho bylo od dob O. Chlupa napsáno a řečeno víc než dost, ale nezdá se, že by byl problém uspokojivě vědecky a zejména prakticky vyřešen. Stále existuje ještě dost „neutlých“ učebnic, obsahujících neúměrné množství poznatků (jmen, letopočtů a zcela

podružných faktů), takže učitel je nucen „probírat“ učivo metodou „letem světem“. Quo usque tandem? Jak ještě dlouho? – ptám se.

Domnívám se, že základní učivo jakožto nejpodstatnější výťah z daného oboru se vztahuje – samozřejmě v odstupňované náročnosti – ke všem stupňům a typům škol, včetně škol vysokých a postgraduálního a doktorandského studia.

Mám za to, že problém výběru, uspořádání a jazykového ztvárnění základního učiva všech předmětů základní školy a některých předmětů střední školy by měl být řešen a na delší dobu vyřešen na základě dlouhodobějšího výzkumu, prováděného sice odborníky, ale rovněž za účasti neodborné veřejnosti a absolventů škol. Na škodu by nebyla ani úzká spolupráce s výzkumnými pracovišti všech států EU, a to tím spíše, že je prvořadým úkolem naší základní a střední školy seznámit žáky a studenty – i když někdy jen velmi stručně – s největšími zajímavostmi všech států EU, s historií, ústavou, hymnou i hlavní problematikou EU a s postavením naší republiky v ní. To vše patří dnes do základního učiva.

Kromě prvků čerpaných z příslušných vědních oborů zahrnuji do základního učiva také schopnosti (nazývané dnes ne dost vhodně kompetencemi), které přesahují rámec obsahu tradičních vyučovacích předmětů a které mají širší, obecnější význam pro budoucí život jedinců. Mám na mysli to, aby se žáci učili rozlišovat, co je správné, dobré, krásné, důležité, taktní a co ne a proč, dále pak aby si osvojili správný vztah k neživé a k živé přírodě, k sobě samým a k ostatním lidem, ke společnosti a jejím různým skupinám apod. Konkretizace těchto jevů je věcí výzkumu a praxe.

### **Rozšířené základní učivo**

*Toto učivo doplňuje, prohlubuje, obohacuje, zpřesňuje a zpestřuje základní učivo (dále zkráceně ZU) o zajímavé podrobnosti. Oslovuje hlavně ty jedince, kteří mají kladný osobní vztah k danému vyučovacímu předmětu. Rozšířené ZU je čistě zájmové, a proto nepovinné.*

Uvedu alespoň jeden příklad k dějepisnému tématu Babylon.

„Když se Židům vedlo dobře, zapomněli na potopu a začali znovu hřešit. A opět byli potrestáni. Babylonský král Nabukadnezar v roce 583 př. n. l. rozbil jejich krásný Jeruzalém a odvekl 50 000 Židů do svého hlavního města Babylonu. Nebylo to město ledajaké. Obehnáno bylo hlubokým příkopem a navíc trojnásobným pásmem hradeb. Tyto zdi byly vysoké 22 metrů a 8 metrů široké. Babylon oslňoval i nádherou svých staveb, především pohádkové proslulou věží. Do tohoto města se tedy Židé dostali a žili v něm. Po padesáti letech se mohli vrátit do vlasti. Tvrdili, že Babyloňané jsou velice pyšní, že chtějí vystavět věž tak vysokou, aby její vrchol sahal až do nebe. A odtud už byl jen krůček k legendě. Podle ní se pak židovský bůh Jahve nad počinem Babyloňanů velice rozhořčil a jejich pýchu ztrestal tím, že zmátl babylonským budovatelům řeč a oni si přestali rozumět. Židé si historickou skutečnost zřejmě trochu přizpůsobili. Buď z nedorozumění

nebo naschvál si špatně vyložili význam slova Bábel. Doslovný překlad tohoto výrazu je Brána bohů.“ (Svět kuriozit a rekordů v osmisměrkách, květen 2004, č. 2, s. 12)

Rozšířené základní učivo může být prezentováno v podstatě trojím způsobem:

- je zařazeno přímo do učebnice za příslušné téma a odlišeno tiskem;
- učitel je čerpá z různých příruček, rozhlasových a televizních pořadů;
- totéž mohou dělat i sami zainteresovaní žáci, přičemž jejich zájem a snahu učitel jistě ocení.

### Jádro základního učiva

Druhou variantou základního učiva je učivo maximálně redukované, které pracovní nazývám „jádro základního učiva“. Toto jádro má následující vlastnosti:

- týká se všech vyučovacích předmětů základní a střední školy;
- obsahuje co nejstručnější vysvětlení nejpodstatnějších poznatků, činností a norem chování, které jsou předmětem zkoumání reality světa danými vědními obory;
- mělo být osvojeno bezchybně a trvale všemi, i nejslabšími žáky;
- nejdůležitější zásadou pro splnění tohoto náročného úkolu je zásada soustavného, častého a metodicky tvořivého opakování ve všech následujících ročnících.

Jako příklad jádra ZU budu citovat text obsažený v Malém encyklopedickém slovníku A–Ž (ACADEMIA, Praha 1972, s. 110.) o jedné z nejtragičtějších událostí českých dějin – o bitvě na Bílé hoře. Zní takto: „*Bílá hora, záp. předměstí Prahy na bělohorské pláni. Dne 8. 11. 1620 poraženo vojsko č. stavů vojsky kat. Ligy a vojsky Ferdinanda II.*“ To je jedna možná varianta jádra ZU. Ještě stručnější varianta by mohla mít tuto podobu: „*V bitvě na Bílé hoře v roce 1620 bylo české vojsko poraženo nepřátelským vojskem.*“ Eventuelně by se mohl připojit tento dovětek: „*Porážka znamenala konec samostatnosti české (o čemž napsal knihu francouzský historik Denis, čti deny)*“.

Výběr a formulace jádra ZU mohou být pořizovány jen ve spolupráci příslušného odborníka, oborového didaktika, autora učebnice a zkušeného učitele.

Pro školy by mohl být problém zařazení jádra ZU řešen například takto:

- jádro ZU by mohlo být umístěno na konci každé kapitoly;
- hlavní jádrové pojmy každé učebnice by mohly být v abecedním pořádku umístěny v závěrečné části učebnice s odkazem na stránku jejich prvního výskytu;
- mohly by být také zařazeny do samostatné přílohy;
- za optimální variantu bych považoval zpracování školního encyklopedického slovníku, který by na 150–200 stránkách obsahoval jádro ZU všech

vyučovacích předmětů základní a střední školy. Práce s touto encyklopedií by byla jakousi propedeutikou pro práci s rozsáhlými encyklopediemi.

### **Non multa, sed multum?**

Již staří Římané ... ano, již staří Římané – je třeba říci s hlubokým uznáním – razili pro učení svých potomků zásadu „*Non multa, sed multum*“: (Nikoli mnoho, ale důkladně.) Moje pojetí jádra základního učiva jakoby z oka vypadlo této hluboké a vzácné, přímo do žuly vryté radě. Není třeba být v dnešní době polyhistorem, který kdysi znal a uměl téměř všechno. Ale to málo, co si pamatujeme ze školy, bychom měli znát bezchybně a trvale.

Při hlubším zamýšlení si však pojednou uvědomíme, že tato přemoudrá zásada možná nemá univerzální platnost. To si staří Římané asi také mysli, neboť mnozí z nich byli lidmi vysoce vzdělanými. Po mém soudu existují její tři varianty:

a) *Non multa et non multum.*

Tato varianta se vztahuje k učivu, které jsem nazval rozšířeným základním učivem. Jeho znalost se nezkouší, jeho hlavní význam tkví ve zvýšení zájmu žáků o daný vyučovací předmět nebo jeho téma.

b) *Multa, sed non multum.*

Tato varianta se týká těch vyučovacích předmětů, o jejichž učivu by žáci měli mít jen všeobecný, celkový, ne příliš podrobný přehled. Mám tím na mysli například informace o všech 24 zemích EU, o jejich krajině, dějinách, jazyku, literatuře, umění, o životě jejich obyvatel.

c) *Multa et multum.*

Tato zásada by se měla důsledně uplatňovat ve výuce odborných vyučovacích předmětů na středních a vysokých školách, které připravují pro konkrétní povolání a zaměstnání, dále pak ve výuce cizích jazyků, zejména angličtiny, němčiny, francouzštiny, ruštiny a podle potřeby i dalších.

*Redakčně upraveno.*